

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ “СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА ПО ТЕОРИЯ НА ЛИТЕРАТУРА**

Ангел Михайлов Игов

**Фикционални модели на града в съвременния британски роман:
Иън Макюън и Мартин Еймис**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация

за присъждане на образователната и научна степен доктор
по научната специалност Западноевропейска литература

**Научен ръководител:
доц. д-р Огнян Ковачев**

София 2011

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за публична защита на заседание на Катедрата по Теория на литературата към Факултет по славянски филологии на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ от 09. 12. 2011 г. Публичната защита на труда е насрочена за 19. 04. 2012 от 10:00 ч. в Нова конферентна зала на СУ „Св. Климент Охридски“.

Дисертационният труд „Фикционални модели на града в съвременния британски роман: Иън Макюън и Мартин Еймис“ се състои от увод, четири глави, заключение и библиография. Обемът му е 243 (339 стандартни) страници, от тях 7 страници са библиография, съставена от 114 заглавия.

Увод

1. Разказването на града: към изучаване на фикционалното градско пространство

1. 1. Градско пространство и фикционално пространство. Остранността като свобода

1. 2. Кой гледа града? Възход, упадък и значение на *фланьора*

2. Развитие на темата за градското пространство в литературата на XIX и XX век

2. 1. Въведение

2. 2. Изненадващо романтическият Лондон на Уилям Уърдзворт

2. 3. Принципният интерес към града в романа на реализма. Париж като „столица на деветнадесетото столетие“ - в и извън „Човешка комедия“ на Балзак

2. 4. „Литературното инженерство“ на Чарлс Дикенс. Остранността като оптично приближаване

2. 5. Комическият аспект на фикционалното градско пространство в „Одисей“ на Джеймс Джойс. (Екскурс: митът за Петербург в сравнителен контекст с Джойсовия Дъблин)

2. 7. Романът на Вирджиния Улф „Госпожа Далауей“ в литературната история на фикционалните градски пространства

3. Дивият и нечетим метрополис на Мартин Еймис

3. 1. Въведение в творчеството на Мартин Еймис. Противоречия и критики. Проблемът за таланта във връзка с проблема за парично-стоковия фетиш

3. 2. „Другите“

3. 2. 1. Подробно резюме и основни характеристики

3. 2. 3. Значещите имена

3. 2. 4. „Марсианската“ рамка на романа „Другите“

3. 2. 5. Лондонският контекст на „Другите“

3. 2. 6. Мери Лам като читател. Мери Лам като фланьор

3. 2. 7. Градски разпад и неутрализация на пространството в романа

3. 2. 8. Остранността на града. Проблемът за познаваемостта на пространството

3. 3. „Лондонски поля“

3. 3. 1. Резюме и основни характеристики. Авторефлексивната условност на художествената действителност в романа

3. 3. 2. Функции на топографията и топонимията в „Лондонски поля“. Демаскираната нечетимост на града

3. 3. 3. Бедните като не-човеци и заплахата на разделената градска среда

3. 4. „Пари“

3. 4. 1. Резюме и основни характеристики. Парите като организиращ пространството принцип

3. 4. 2. Тялото на консуматора в града на парите. Мотивът за изгубената Аркадия

4. Личните градски пространства в романите на Иън Макюън

4. 1. Въведение в творчеството на Иън Макюън

4. 2. Политическите позиции на Иън Макюън в контекста на темата за социалната роля на въображението

4. 3. „Лошите читатели“ в романите на Иън Макюън

4. 4. Лондон като символен антагонист. Конструирането на субективно и обективно остранистена градска среда в „Изкупление“

4. 5. Градското пространство на Лондон в романа „Събота“

4. 5. 1. Лондон на Хенри Пъроун

4. 5. 2. Романът в междутекстов план с „Госпожа Далауей“ и „Одисей“. Частно време и частно пространство

4. 5. 3. Овещнените структури на властта

4. 6. Антиутопичният Лондон на проваленото общуване в „Дете във времето“

4. 7. Невъзможният за усвояване град в „Почивка в чужбина“

4. 8. Градът и личностното израстване: „Невинният“

Заключение

Библиография

Увод

Основен предмет на изследването е изграждането и изобразяването на градско пространство в определен набор от литературни творби или, казано на всекидневен език, *как се прави град* в съответните произведения. Подобно изследване, макар да работи преди всичко с методите на литературната история и компаративистика, неминуемо попада в контекста на повишения през последните десетилетия интерес на хуманитарните дисциплини към градското пространство. Действително, изборът на темата до немалка степен е обусловен от този академичен климат, в който градът се оказва важен обект на изследвания, разнообразни по своя характер и методология, и често преплитащи се в интердисциплинарни рамки. Градската среда е не просто често срещана обстановка в съвременната литература, към която принадлежат авторите, попадащи на фокус в дисертационния труд: Иън Макюън и Мартин Еймис. Изграждането на градско пространство е като че ли една от основните дейности на романа като литературен жанр. Литературата очевидно е едно от полетата, в които „градските теми“ се разгръщат особено мащабно и присъствено, и това важи като цяло за литературните родове и жанрове, но особено силно за жанра на романа. Поради своя траен интерес към реалистичното (с всички уговорки на това понятие) изображение на всекидневния живот, поради вниманието си към детайла и старанието си да изгражда художествен свят, отличаващ се с пълнота и характерност на обстановката, романът твърде често се насочва към градското пространство. Интересът на това изследване е ориентиран не просто към романи, чиито сюжети се развиват в градска обстановка, а по-скоро към романи, за които в някаква степен може да се каже, че са *за* града, и градът дори е в известен смисъл техен герой. Изборът на Иън Макюън и Мартин Еймис е обусловен от редица фактори. И двамата са значителни британски белетристи, принадлежащи към едно поколение и често съпоставяни един с друг. Англицистичното образование на автора на дисертационния труд и преводаческата му работа върху произведения на Еймис и Макюън естествено насочват към подобен избор. Благодарно предизвикателство пред изследвателя е да се занимава с проблемите на фикционалното градско пространство в съвременни произведения, които не само демонстрират актуални особености на съвременното градско пространство, в което живеем, но и не са твърде често обект на академични изследвания.

Това не означава, че дисертационният труд се занимава единствено с Иън Макюън и Мартин Еймис, нито пък че се ограничава изцяло в полето на английската литература. Двамата съвременни автори са поставени в контекста на обширен литературноисторически екскурс, който проследява конструирането на градското пространство в романи от Балзак, Дикенс, Джойс

и Вирджиния Улф, в поезията на Шарл Бодлер и Уилям Уърдзуърт, отправя към съчиненията на изследователи като Георг Зимел, Валтер Бенямин, Анри Льофевр и много други.

Анализът на произведенията не изхожда от предпоставени тези. При все това, в хода на изследването се откроява нишка, която свързва произведенията и се оформя като централна тема на изследването. Това е проблемът за *четимостта* на градското пространство. Доколко градската среда съдържа значения, доколко тези значения са прозрачни за индивида или, напротив, са му недостъпни – това е основният проблем, проследен в дисертационния труд. Оформя се основната теза, че в литературноисторическа перспектива от реализма насам увереността в четимостта на града постепенно намалява. Романите на Мартин Еймис изграждат градско пространство, което е близо до крайния случай на нечетимост. Четимостта на града е много силно проблематизирана и в романите на Иън Макюън, но те оставят възможност за постигането ѝ, свързана с ролята на въображението.

В настоящия дисертационен труд понятието „фикционален модел на града“ цели да опише пространства, които са продукт на фикционализиращ акт – понятие, заето от Волфганг Изер. Както изтъква Анри Льофевр, не само фикционалното пространство, а пространството изобщо е продукт, не даденост; анализът на производството на фикционалните пространства може да освети и механизмите, по които се произвеждат пространства, каквито не сме свикнали да възприемаме като фикционални. Дисертационният труд изследва фикционалните градски пространства в разглежданите литературни произведения така, както се изграждат посредством съвкупност от художествени похвати и така, както функционират в рамките на произведението с оглед на обстановката, характеристиката на персонажите и сюжета; изследва също така, как и към какви конкретни градски пространства в „обективната действителност“ реферират те. Именно това следва да се разбира под „фикционален модел“. Модел ще рече единично разработване на потенциалност, което непременно включва творчески елемент, като начало селекцията на чертите, присъстващи в изображението. Изборът на определена стратегия за разработване на потенциалността, на определени похвати в разработката, предполага, че всеки модел е уникален и би трябвало да бъде изследван сам по себе си, както и, разбира се, в съпоставка с други модели. В такъв случай „фикционален модел на града“ ще рече всеки един уникален модел, който конкретно художествено произведение разработва, черпейки от потенциалността на полето „градско пространство“. Понятието фикционален модел не бива да бъде разглеждано като строга, структуралистски постулирана рамка, която непременно съдържа определени елементи и изключва други. Настоящата работа не се занимава с типология на възможни фикционални модели. В случай, че разглеждаме модела като всеки път уникален опит

да се улови (пресъздаде) градът, то работата върху фикционалните модели на града ще предполага на първо място съсредоточаване върху конкретни произведения.

След тези методологически уточнения уводът въвежда два основни термина, с които се работи по-нататък в дисертационния труд: *овецняване* (от нем. *Verdinglichung*) и *остранносттаване* (от рус. *остранение*). Избран е превод на термините, който запазва техния характер на неологизми със собствените лексикални средства на българския език. Уводът също така резюмира централните задачи, поставени във всяка една глава от дисертационния труд и се спира накратко върху някои основни трудове по темите, разработени в него.

1. Разказването на града: към изучаване на фикционалното градско пространство

1. 1. Градско пространство и фикционално пространство. Остранносттаването като свобода

В своето влиятелно есе „Големият град и духовният живот“, немският социолог от началото на XX век Георг Зимел говори за особената резервирана нагласа, присъща на градския човек, и я обяснява с бързата и непрекъсната промяна на множеството стимули, които атакуват постоянно неговите възприятия. Резервираността е своеобразна защитна реакция в чисто психологически и в екзистенциален план, тя като че ли помага на градския жител да отговори на онова, което Зимел в самото начало на есето си извежда като най-дълбок проблем на съвременния живот: стремежа на индивида да съхрани автономията и индивидуалността на своето съществуване. В контраст с вече установената по онова време традиция да се вижда града като потискащ човешката индивидуалност, Зимел намира, че животът в градската среда дава на индивида безпрецедентна лична свобода.

Свободата, за която говори Зимел, е донякъде парадоксална. Тя се крепи на ръба на отчуждението и механизацията на човешкото битие, и произлиза от същите условия, от които произлизат и те: струпването на маси, струпването на различия, нежеланото изобилие на стимули и разделението на труда. Това е свободата да не си обвързан в културна мрежа от значения по начина и в степента, в която е обвързан в такава мрежа селският жител; свободата да отстояваш „автономията и индивидуалността на своето съществуване“. Това е защитна форма на свобода, която, както наглед небрежно, но много проникателно и предвещавайки прозренията на екзистенциалистите подхвърля самият Зимел, съвсем не е задължително да се отразява в емоционалния живот като чувство на уют. Мрачна свобода, която изглежда като другата страна

на медала на отчуждението, тъй като предполага едно почти монашеско затваряне в търсене на трансцендентална утеха.

Зимеловият парадокс е наличен и в марксистката мисъл: същите предпоставки, които освобождават масите от „идиотизма на селския живот“, водят до отчуждението между жителите на големия град и до частния случай на отчуждението, какъвто представлява *овещняването*: превръщането на феномени, които първоначално нямат общо с парично-стоквата размяна, в неин аспект, втвърдяването на *отношенията* в калъпа на *нещата* и фетишизирането им като стока. Процесът по овещняване на градската среда означава нейното усвояване в механизмите на покупко-продажбата като предмет, способен да осигури ликвидност на капитала. В резултат водещото начало на нейната потребителна стойност се измества от приоритети, свързани с разменната ѝ стойност. Тези процеси са убедително проследени в трудовете на Анри Льофевр и специално в „Правото на град“. Първа глава се спира пространно на проблемите, свързани с овещняването и неутрализацията (термин, използван от Ричард Сенет) на градското пространство, като дава примери както от историческото развитие на западния град, в частност Париж, така и от съвременния облик на типичния северноамерикански град.

Успоредно с процесите на овещняване текат и противоположните процеси на остранныостяване, които се стремят да съхранят и развият градския живот именно с оглед на пълноценното усвояване на градската среда според нейната потребителска стойност. Понятието *остранностяване* е заимствано в дисертационния труд от известната статия на Виктор Шкловски „Изкуството като похват“, в смисъл на метод, увеличаващ трудността и продължителността на възприятието, което само по себе си е стойност в изкуството. В следствие на своята повторемост, нашето възприемане на вещта е станало автоматично, ние вече не я *виждаме*, а възпроизвеждаме онова, което така или иначе *знаем* за нея. Изкуството обаче е способно да ни накара отново да я виждаме в цялата ѝ новост и това става чрез похвата на остранныостяването. Аналогични процеси текат по отношение на градската среда. Фикционалното градско пространство, с което работят литературните произведения, е остранныостено пространство, което се съпротивлява на овещняването; пространство, отвоювано за необикновеността; пространство, способно да съхрани онова, което Ричард Сенет вижда като жизнено важен аспект на градския живот: пълноценното засрещане на различията. Тъкмо това засрещане на различията бива отстоявано или проблематизирано в произведенията, които изследва дисертационният труд. Методът на остранныостяването е илюстриран с примери от произведения на Джеймс Джойс и Чарлс Дикенс, към които дисертацията се връща отново по-нататък.

1. 2. Кой гледа града? Възход, упадък и значение на *фланьора*

Ако фикционалното пространство се произвежда чрез остранныяване, то това остранныяване все пак трябва да има агент. Нужен е „остранностител“. Този „остранностител“ е *фланьорът* – естетизиращият наблюдател на градската среда, познат най-вече от Париж през XIX век и през каноничния анализ, на който го подлага Валтер Бенямин. Този анализ е резюмиран, развит и допълнен с критически прочит, тъй като дисертационният труд се усъмнява в изричното поставяне на фланьора в твърде тесния контекст на Париж от първата половина на XIX век и в безвъзвратното остоковяване на фланьора. Преди всичко, градски опит, аналогичен на опита на фланьора и обговарян по сходен начин от съвременниците, съществува и в Лондон в по-ранен период, още през XVIII век. Изчезването на фланьора също е под въпрос, тъй като той се превръща в структуроопределящ литературен персонаж. Дори напуснал улиците на Париж, Лондон или Виена, фланьорът – отново като „душа в търсене на тяло“ - се превъплътява в литературни персонажи, които в рамките на съответните произведения имат определяща структурна роля, доколкото именно през техния поглед се изгражда фикционалното градско пространство (например Люсиен дю Рюбампре или Леополд Блум). Повдигнат е въпросът доколко в постмодерната литература подобни персонажи-фланьори следва да бъдат разглеждани по-скоро като анти-фланьори.

Градът на фланьора е град, филтриран през човешко съзнание: фикционално пространство, съдържащо възможности, потенциалности, което не може да бъде редуцирано до парично-стоков обмен. От момента, в който фланьорът се сблъсква с капитала, градът живее двоен живот: овещнен в консуматорското ежедневие и отвоюван за въображението в мимолетната неизчерпаемост на изкуството, което може и дори е необходимо да бъде мислено като територия на съпротива спрямо пълзящото овещняване. Дори ако класическият фланьор е изчезнал от улиците на градовете, то фланьорската етика и естетика, фланьорският начин да се мисли градът, продължават да присъстват особено силно в литературата.

2. „Развитие на темата за градското пространство в литературата на XIX и XX век“

2. 1. Въведение.

Втората глава е по своя характер силно литературноисторическа. Странейки от

претенцията да предлага изчерпателно проследяване на тази тема, тази глава се съсредоточава върху определени произведения на Уилям Уърдзуърт, Оноре дьо Балзак, Чарлс Дикенс, Джеймс Джойс и Вирджиния Улф.

2. 2. Изненадващо романтическият град на Уилям Уърдзуърт

Изборът да се включи поезията на Уърдзуърт в обхвата на дисертационния труд е обусловен от нейното значение за английската литературна традиция и от изненадващите тематизации на градското пространство, които се откриват в нея. Въпреки стандартната представа за антиурбанистичната нагласа на романтизма като цяло, поезията на Уърдзуърт предлага особено силни примери за усвояване на градското пространство именно през естетическите филтри на романтизма. Това става както с безлюдния град, например в „Сонет, съчинен на Уестминстърския мост“, така и – особено важно – с населения град, в един сложен и многопосочен епизод от поемата „Прелюдията“. Тези две произведения са подложени на близко четене, но също така разгледани в контекста на градската история на Лондон, който през съответния исторически период нараства с бурни темпове и силно променя облика си. В посочения сонет градът е успореден с най-възвишените обекти, с които работи романтичната естетика. В откъса от „Прелюдията“, който често бива четен като пример за отрицателното отношение на романтиците към градската среда, всъщност се открива тематизация на потенциалността, която въображението извлича от мимолетното засрещане на различията в градска обстановка. На практика в поезията на Уърдзуърт си пробива път един своеобразен романтически прото-фланьор.

2. 3. Принципният интерес към града в романа на реализма. Париж като „столица на деветнадесетото столетие“ - в и извън „Човешка комедия“ на Балзак.

Няма съмнение, че като цяло романът на реализма обръща по-голямо внимание на градското пространство, отколкото поезията на романтизма. Това е повече от логично при положение, че реализмът, както показват редица изследователи от Ерих Ауербах и Иън Уот до Питър Брукс, особено силно се интересува от обстановката на делничния бит, от дребните детайли на актуалния живот, който през XIX век за все повече автори, персонажи и читатели протича в градски условия. Съществените промени в облика на градовете през XIX век, изявени най-ярко в Париж и Лондон, предпоставят засилен литературен интерес към градската среда, а

оттам и възможността да се възприема и мисли градът като дадена цялост, като символ, което е особено видно в произведения на Балзак като „Дядо Горио“ и „Изгубените илюзии“. В тази подглава е отделено сериозно внимание на процесите, които текат в градската среда на Париж през XIX век и посочените две произведения на Балзак са разгледани в този контекст. Романът „Изгубените илюзии“ директно се ориентира към темата за четимостта на града: голямото предизвикателство пред протагониста Люсиен е тъкмо да се научи да чете столичния град, така привлекателен с възможностите за власт и богатство, които предоставя.

2. 4. „Литературното инженерство“ на Чарлс Дикенс. Остранността на града като оптично приближаване.

Методът на Дикенс в изграждането на фикционално градско пространство е анализиран през неговата привидна парадоксалност: у Дикенс градът настойчиво е представян като скрит, загадъчен, мрачен и опасен, но както героите, така и всевиждащият разказвач полагат специални усилия, за да проникнат в тайните му и да ги извадят на показ. В извеждането на този метод дисертационният труд се спира на романите „Приключенията на Оливър Туист“, „Малката Дорит“ и „Студеният дом“, като отделя особено внимание върху широко известното описание на града в началото на последното произведение. Лондон, традиционно виждан в английската култура като средоточие на мизерия и заплахата, но всъщност на практика непознат, трябва най-напред да бъде остранностен, за да може да бъде след това опознат. При Дикенс това става през натрапчивите образи на лабиринта, потънал в кал и мъгла, ту плашещо пуст, ту изпълнен със застрашителни тълпи, но никога „нормално“ населен. Това наблягане върху не-принадлежността на индивидите към градското пространство и върху неговата нечетимост цели да подчертае същностната непознатост на града и необходимостта да бъде опознат. Детективското и инженерското се сдвояват в романите на Дикенс в реформаторски патос, който в крайна сметка си поставя съвсем конкретни социални задачи. Творчеството на английския писател изиграва немалко значение за градоустройствените промени в Лондон: ето как фикционалното градско пространство започва да влияе върху онова, което изобразява. За разлика от Балзаковия Люсиен, Дикенсовият Оливър така и не се научава да чете града, но тъкмо това го спасява, защото му помага да съхрани един страничен, „невинен“ поглед към него, без да попадне в пригответните от града капани за индивида, който се стреми да отстоява автономността на своето съществуване (по Зимел).

2. 5. Комическият аспект на фикционалното градско пространство в „Одисей“ на Джеймс Джойс. (Екскурс: митът за Петербург в сравнителен контекст с Джойсовия Дъблин)

В романа на Джеймс Джойс „Одисей“ остранистването на градската среда се осъществява на различни пластове, включително и в самия език. Фрагментарността на асоциациите, пропадането на значенията в това пространство традиционно се четат от литературоведите по два взаимно изключващи се начина – този фикционален Дъблин се разглежда или като място на унието и безплодността, или, напротив, като комическо пространство, което живее интензивен живот. В дисертационния труд тези две аналитични традиции са обобщени чрез съпоставката на два литературоведски труда: „Бели, Джойс и Дъблин: перипатетика в градския роман“ на Питър Барта и „Одисей“ като комически роман“ на Зак Боуен. Тъй като трудът на Барта интерпретира „Одисей“ в сравнителна перспектива с романа на Андрей Бели „Петербург“, в тази подглава е отделено известно внимание на същностни традиции в изобразяването на петербургското фикционално пространство, подминати в труда на Барта, но потенциално значими изобщо в изучаването на фикционалните модели на града. Дисертационният труд се присъединява към интерпретацията на „Одисей“ като комически роман. В подобен ключ следва да се чете изчерпателността на „Одисей“ както в топографията, така и в разработването на темата за тялото в града. Прави впечатление, че романът на Джойс категорично настоява върху своята референциална връзка с пространството, което претендира, че изобразява; че се полага като аналог или план на Дъблин. Доколкото тъкмо съчетанието от фрагментарност и изобилни референции е способно да изгради пространствена цялост за модерния читател, то „Одисей“ се оформя като роман-град или град-роман.

2. 6. Романът на Вирджиния Улф „Госпожа Далауей“ в литературната история на фикционалните градски пространства

Вирджиния Улф тясно свързва с Лондон и биографията, и творчеството си. Интересът ѝ към вътрешния живот на персонажите като проява на същностно реалистичен (според нейните възгледи) подход се извява и в начините, по които се конструира градското пространство в романите ѝ. В дисертационния труд е отделено внимание на романа „Госпожа Далауей“, който конструира градско пространство по метода на монтажа и ацента върху определени топоси, придобиващи символна стойност. По този начин се получава впечатление за органична цялост и това впечатление не се нарушава от имплицираното социално напрежение между двамата

несрещащи се протагонисти, нито дори от трагичното самоубийство на единия от тях. Континуитетът на топосите и тяхната обвързаност с вътрешните преживявания на персонажите осигуряват гладкостта на монтажа в един роман за неосъщественото засрещане в града, който уж би трябвало да среща и събира. Градът от „Госпожа Далауей“ е град на недоразуменията, на неслученото общуване, на ироничните пропадания; и фланьорите в този град все повече се оформят като анти-фланьори. Ярък пример за това е сцената, в която Ричард Далауей автоматично отхвърля възможността да комуникира с уличната скитница и се проявява като своеобразен анти-фланьор. В този смисъл фикционалното градско пространство, изградено от Вирджиния Улф в „Госпожа Далауей“ вече по-отчетливо се приближава до онова, което откриваме у двамата съвременни автори, Мартин Еймис и Иън Макюън. Техните произведения се занимават преди всичко със затруднената или изобщо осуетената четимост на града, те подлагат под съмнение възможността за пълноценно общуване и въобразяване на другия – две същностни характеристики на градския живот.

3. Дивият и нечетим метрополис на Мартин Еймис

3. 1. Въведение в творчеството на Мартин Еймис. Противоречия и критики. Проблемът за таланта във връзка с проблема за парично-стоковия фетиш.

Мартин Еймис е един от най-известните съвременни британски автори, обикновено отнасян от оперативната критика към жанрове като „постмодерна готика“ и „градска гротеска“. Нерядко критикуван за публичното си поведение, както и за някои от по-късните си книги, Мартин Еймис при все това често е споменаван като майстор стилист и един от тематично най-адекватните автори от своето поколение. През 2006-7 г. Еймис попада в центъра на публичното внимание със свои непремерени изказвания по отношение на исляма и става обект на яростни критики. Освен с отношението му към исляма, критиките са свързани и с неговите консервативни виждания за литературния канон и таланта. Проблемът за таланта е тематизиран и в художественото творчество на Еймис. Талантът или стряскащо отсъства от света в неговите произведения, или е впрегнат в разрушителни и саморазрушителни начинания. Този феномен не е задължително да се чете като изява на политически и естетически консерватизъм. Нечовешкостта на пространството и уродливостта на персонажите им са дълбоко свързани с процеса, в който разменната стойност на околния свят измества неговата потребителска стойност и талантът бива насочен изцяло към възпроизводството на парично-стоковия фетиш,

което пък на свой ред води до неговите (на таланта) девиации.

3. 2. „Другите“

3. 2. 1. Подробно резюме и основни характеристики

С оглед на това, че романът не е широко известен в България, а съсредоточава върху себе си съществена част от изследването, предоставено е подробно негово резюме.

3. 2. 2. Значещите имена

Употребата на значещи имена е характерна за романите на Мартин Еймис. В „Другите“ това е особено видно в името на главната героиня Мери Лам (Mary Lamb) с неговите библейски конотации за невинност и непорочност. В своя „предишен живот“, преди да изпадне в амнезия, Мери се е казвала Ейми Хайд (Amy Hide) – фамилията означава „крива (се)“ и в рамките на сюжета, построен върху идеята за двойствената самоличност, директно отправя към произведението на Робърт Луис Стивънсън „Доктор Джекил и мистър Хайд“. Полицаят, който в крайна сметка се оказва също така убиец и най-вече разказвач, се нарича Принс – алюзия с мотива за принца от приказките.

3. 2. 3. „Марсианската“ рамка на „Другите“

Мери е не толкова правдоподобен образ на човек, страдащ от амнезия, колкото предзададен тип литературен герой, който няма представа от окръжаващата го реалност, „паднал от Марс“. На практика не съществува критически текст върху „Другите“, който да не отправя към така наречената „марсианска поезия“. Типичен пример за тази поезия е стихотворението на Крег Рейн, което всъщност ѝ дава и това име: „Марсианец изпраща пощенска картичка до дома“ (1977). Стихотворението представлява скицирано описание на ежедневни реалности от живота на Земята, които се оказват напълно неразбираеми за марсианеца. Начинът, по който Мери възприема света, е също в известен смисъл „марсиански“, дори още по-„марсиански“, отколкото в стихотворението на Рейн, тъй като лирическият говорител в него възприема света с погрешни предпоставки, докато Мери го прави изобщо без никакви предпоставки. Приведени са примери от романа.

3. 2. 4. Лондонският контекст на „Другите“

В произведенията на Мартин Еймис има устойчив интерес към социалните низини, подземния свят на глобалния метрополис, престъпността. Тази тема се разработва от Еймис в контекста на новите реалности на Лондон от края на 1970-те насам: Лондон се превръща в световен град както по демографския си профил, така и според възловата роля, която изпълнява за функционирането на съвременния глобален капитализъм.

3. 2. 5. Мери Лам като читател. Мери Лам като фланьор.

Подобно на създаването на Франкенщайн от едноименния роман на Мери Шели, героинята на „Другите“ опитва да навакса липсващите знания за света чрез произволно четене. Епистемологичната схема на *tabula rasa* е преобърната с постмодерна ирония, тъй като предметът на книгите винаги се оказва различен от това, което всъщност интересува Мери. Тя освен това прекарва значителна част от времето си в разходки по улиците, опитвайки се да опознае града, да придобие и субективен, и светски опит – вторият напълно ѝ липсва в началото. Опитите ѝ да класифицира градската среда също се сриват в иронични провали. Същевременно Мери изпълнява функцията на фланьор-остранностител, тъй като нейният „марсиански“ поглед постоянно остранносттава околното пространство. Тя прилича донякъде на фланьор и в своята екзистенциална самота. В един Зимелов план реакциите на Мери са типичните реакции на градския жител, но хипертрофирани до степен на карикатурност поради „марсианската“ ѝ амнезия.

3. 2. 6. Градски разпад и неутрализация на пространството в романа

През погледа на Мери градът се показва или неутрализиран, или пределно остранностен. В плана на неутрализацията улиците или са усвоени изцяло за целите на придвижването, или са убийствено тихи и неподвижни, населени изцяло с жилищни сгради, около които не се случва нищо. По ироничен начин са преобърнати и публичните места – те са така устроени, че хората да се чувстват неудобно и да не се задържат там. Ред градски пейзажи в романа изобразяват среда на градски разпад: бедна, неугледна и заплашителна.

3. 2. 7. Остранносттаването на града. Проблемът за познаваемостта на пространството в

романа

В други сцени градската среда – все така дезорганизирана и враждебна – е до такава степен остранистена, че се разпада. Такава е например една особено значима сцена, в която Принс извежда Мери на нощна разходка из града: сцената явно репликира друга подобна от „Студеният дом“ на Дикенс. По време на тази разходка изобилните и недостъпни значения на града „смазват“ Мери. Остранностяването сега не опитомява, а, напротив, подчертава дивия характер на градската среда, която израства от текста. Проблемът за познаваемостта на градското пространство в „Другите“ е сложен, тъй като съществуват поне две различни гледни точки – на Мери и на Принс-разказвача – които при това не се стремят към тъждество с гледната точка на читателя. Това важи особено за гледната точка на Мери, която съзнателно, дори умишлено се отблъсква от „нормалната“ гледна точка на читателя. „Другите“ е ироничен роман: читателят на романа знае повече, отколкото знае Мери. На някои места текстът постига един твърде труден ефект: такова припокриване между различните гледни точки, че познанието на читателя (и разказвача) започва да изглежда безсмислено, когато върху него се насложи дезориентацията на Мери. Градското пространство също попада в тази игра на гледни точки, в този ироничен процес на загуба на значения. В него всяко действие в определени моменти изглежда абсурдно. Ако това градско пространство е познаваемо, то познанието първо, не е дадено на главната героиня, и, второ, не произвежда смисъл. Лондон от „Другите“ е *празен град*, доколкото така и не може да бъде населен със значения.

3. 3. „Лондонски поля“

3. 3. 1. Резюме и основни характеристики. Авторефлексивната условност на художествената действителност в романа

Предоставено е резюме на романа, непубликуван досега на български език. „Лондонски поля“ е силно авторефлексивен, метафикционален роман, който подлага под съмнение достоверността на своя разказвач и изобщо „статуса на реалност“ на разказаното. Всеки от героите (без да изключваме разказвача) е антигерой, с характеристики, гротескно преувеличени до степен на мании, и с неспособност за ориентация и общуване, която води до нелепи – комични или абсурдни – ситуации. На практика „Лондонски поля“ представлява арена на противоречиви информации, сблъскващи се разкази и конкурентни повествования, едно наративно състезание, в което залогът е собствената идентичност, доколкото победителят ще е

„написал“ и себе си, и останалите, според своите желания.

3. 3. 2. Функции на топографията и топонимията в „Лондонски поля“. Демаскираната нечетимост на града

За разлика от „Другите“, „Лондонски поля“ се характеризира с особен педантизъм в топонимията: постоянно се посочват топоними, особено имена на улици, но в съчетание със стряскащата липса на всякакви описания този похват не води до реализъм на изображението, а напротив. Изобилието от знаци с „плаващи“ референти по-скоро умишлено създава объркване у читателя и оставя впечатлението за среда, в която ориентацията е крайно затруднена. Самият град със своята актуалност и значения изчезва – остава само схемата, която онагледява топографията му, едно пределно неутрално, абстрактно изображение. Сякаш героите се движат по картата на Лондон, а не по улиците му. Този похват е анализиран в епизода, в който главната героиня посещава висока жилищна сграда, наречена „Уиндзор Хаус“. Местоположението на сградата е указано и по картата на Лондон може да се разбере, че там действително се намира една от най-известните подобни сгради в Лондон – Трелик Тауър. Повествованието съзнателно се колебае между две възможности: или „Уиндзор Хаус“ е фикционално наименование за Трелик Тауър, която така и не получава дори минимално описание, или в антиутопичното близко бъдеще, в което се развива действието, до Трелик Тауър е построена втора подобна сграда, символ на градския разпад.

3. 3. 3. Бедните като не-човеци и заплахата на разделената градска среда

Иронично вписвайки се в Дикенсовата традиция, „Лондонски поля“, както и „Другите“, определено демонстрира силен интерес към темата за градската беднота. Подложена е на анализ ключова сцена от романа, в която героят Гай Клинч попада на група бездомници. Без да е изправен пред някаква непосредствена заплаха, Гай се страхува от скитниците с импулсивния страх на онзи, който има, от онези, които нямат. Детайлите са повече от съществени. Заможният е сам – изолиран индивид – докато лумпените са събрани в аморфна група. Неучлененият характер на тази група се подсилва от възприятията на Гай: той възприема скитниците като армия, не вижда лицата им, не ги различава един от друг, текстът набляга, че единственото, което вижда от тях са краката им, двукратно асоциирани с конски крака. Експлицирането на животинското, на не-човешкото в облика на бедните, е дълготрайна традиция, която и тук

подчертава неумението на Гай да ги „прочете“. Олицетворената, оживяла улица копнее за богатствата на Гай, интересува се какво би могла да измъкне от него – докато скитниците чакат да получат каквото и да им бъде предложено от благотворителната организация. Напротив, кръчмата от опасно пространство се е превърнала в пристан наред градската джунгла – най-малкото, опасностите ѝ са познати и предвидими. Поразителна е гледната точка, която вижда *входа* на кръчмата като *изход*. Съотношенията между вътрешното и външното пространство дотолкова са се променили, че човек не излиза на улицата, а излиза *от* улицата, влизайки в затвореното помещение.

3. 4. „Пари“

3. 4. 1. Резюме и основни характеристики. Парите като организиращ пространството принцип

Романът е накратко резюмиран. Като водещи теми са изтъкнати проблемът за самоличността и относителния характер на действителността, както и ролята на парите. Парите, като основополагаща, движеща и самодостатъчна цел в живота на протагониста-разказвач Джон Селф, са на практика и основен темел в сюжетната конструкция, а също така организиращ пространството принцип. Романът на Мартин Еймис буквализира „инженерната“ роля на парите в организацията на собственото си фикционално пространство. Фикцията е двойна: вътре във фикционалното пространство на романа един герой се придвижва из сюжет и пространство, които на свой ред се оказват фикционални, и това става с водещата роля на парите като организиращ пространството принцип.

3. 4. 2. Тялото на консуматора в града на парите. Мотивът за изгубената Аркадия

Разплутото, лакомо поглъщащо тяло на Джон Селф се вписва в интересен паралел с гаргантюанското тяло, познато от творчеството на Франсоа Рабле. Следвайки каноничния анализ на М. М. Бахтин, дисертационният труд очертава основните характеристики на гаргантюанското тяло и го съпоставя с това на Джон Селф. У него е останала само чистата физическа лакомия. Хуманистичният пантагрюелизъм, празничните и космогонични значения, които все още присъстват в „Одисей“, например, тук са изцяло зачеркнати. Затова и на фона на изпълнените с асоциативни значения маршрути на Блум, движението на Селф из Лондон и Ню Йорк оставя впечатление за неизброден хаос. Също като раблезианското тяло, и това тяло

продължава себе си в града – пространството е екстензия на неговата телесност – но в това пространство като че ли няма нищо вдъхновяващо, а удоволствието от консумацията е крайно съмнително. В контекста на (пост)модерния конsumerистки императив, гротесковото тяло се лишава изцяло от своите космологични значения и се превръща в обект на сатира. През погледа на съвършения консуматор пространството е пределно неутрализирано, изпразнено от значения, то съществува само тук и сега с непосредствения си функционален облик – или примамващ и изкусителен, подканващ към консумация, или, напротив, враждебен и пряко заплашителен. Ето защо, въпреки факта, че световните градове все повече си приличат, това не означава, че жителят на един от тях ще умее да чете друг.

По несъмнено постмодерен, ироничен начин, творчеството на Мартин Еймис препотвърждава утвърдена традиция в изобразяването на лондонското градско пространство. То е непознаваемо, опасно, нездравословно, диво, и в същото време – магнетично. Тази традиция обикновено противопоставя на Лондон аркадичното пространство на английската провинция, а в съвременността мечтата за подобна Аркадия се пренася в новопроектираните жилищни предградия (*suburbs*). Но в романите на Еймис и този тип пространство е иронично опроверган като възможност за хармоничен живот. То е имитация, безуспешен и непродуктивен опит за положително острапяване на града, защото градът е отдавна „изпуснат“, напълно подивял.

4. Личните градски пространства в романите на Иън Макюън

4. 1. Въведение в творчеството на Иън Макюън

Иън Макюън е един от най-изтъкнатите представители на съвременната британска литература, вече относително добре познат и на български език – у нас са преведени и издадени шест негови романа. Писателската кариера на Иън Макюън се развива по-постепенно от тази на Мартин Еймис, въпреки че за разлика от него той преминава през различни периоди, в които доминират различни негови стилове, различни естетически и политически разбирания, в една или друга степен отговарящи и на променящия се литературен и обществено-политически контекст. В рамките на това въведение са включени относително кратки резюмета на „Изкупление“ и „Събота“ - двата романа, върху които най-вече работи дисертационният труд.

4. 2. Политическите позиции на Иън Макюън в контекста на темата за социалната роля на въображението

Макюън търпи критики, подобни на отправените към Мартин Еймис. Публицистът З. Сардар го обвинява в антиислямски и арогантно консервативни позиции, лансирайки етикета „блиткон“ („британски литературен консерватор“) за Макюън, Еймис и Салман Рушди. В един свой публицистичен текст, свързан с атентатите на 11 септември 2001 г., Макюън прави коментар, който дава ключ към разбиранията му по тази тема, но и – много по-важно – на практика обобщава неговото разбиране за социалната важност на въображението. За Макюън „да си представяш какво е да си някой друг, различен от теб, е в сърцевината на нашата човешкост“. Контекстът, в който естествено попада коментарът на Макюън, е контекстът на разбиранията за фикционалното, за ролята на въображението, за смисъла и задачите на литературата – все теми, които, вълнуват Макюън през цялата му писателска кариера, но особено силно от началото на новия век насетне.

4. 3. Лошите читатели в романите на Иън Макюън

Един отчетлив и достъпен път към темата за въображението минава през тази за четенето: за четящите персонажи и начина, по който четат книгите, града и света. Запомнящите се четящи герои обикновено са всъщност лоши читатели. Те се провалят в своята епистемология: бъркат, когато трябва да установят отношенията между собствения си свят и света на произведенията, които четат. Изобилието от примери включва Дон Кихот, Ема Бовари, създаването на Франкенщайн, както и, разбира се, Мери Лам от романа на Мартин Еймис „Другите“. Особено централна е ролята на такива герои в романите на Макюън, по-специално в „Изкупление“ и в „Събота“. Трагедията, разиграла се в „Изкупление“, се дължи тъкмо на лошо четене от страна на малката Брайъни, амбицирана да стане писателка – макар че и другите първостепенни герои в романа се проявяват като също толкова лоши читатели, допускащи съществени грешки в епистемологията си. Проблемът за трудността да си представиш какво е да си някой друг е съвсем директно тематизиран в „Изкупление“. Що се отнася до „Събота“, главният герой Хенри Пъроун е позитивистки възпитан неврохирург, отдаден на медицината и на научната мисъл, който не разбира литературния метод на познаване на света, намира го за безсмислен лукс. „Събота“ е до голяма степен роман именно за значението и важността на литературата и възпитаваното чрез нея въображение. Следвайки викторианския поет и мислител Матю Арнълд, романът на Макюън настоява, че това значение се извява не само в индивидуалния, но и в общественния живот. Подобно послание се поддържа от съзнателно

високото ниво на междутекстовост в романа.

4. 4. Лондон като символен антагонист. Конструиранието на субективно и обективно остранистена градска среда в „Изкупление“

Макар че „Изкупление“ получава подобаващо внимание от критиците и изследователите, те засега се съсредоточават главно върху структурата на романа, неговата междутекстовост и метафикционалност, неговите морално-етични и историко-политически теми, както и работата му с детското съзнание. Проблемът за пространството в романа остава незачекнат. Противопоставянето между град и провинция, така характерно за английската култура, е напълно валидна схема за мисленето на персонажите и в „Изкупление“. Провинцията се асоциира със здрави морални ценности, здравословен и спокоен живот, и изобилие от време. Градът, в първата част на романа и особено в съзнанието на малката Брайъни, присъства като далечна и не съвсем ясна сянка, която застрашава хармонията на този провинциален живот. Действително романът на Макюън, толкова силно поместен в английската литературна традиция, съвсем съзнателно се възползва и от тази ментална рамка, фундаментална за начина на живот на английската средна класа до към средата на XX век. В употребата на тази схема обаче несъмнено е заложена и критика към самата схема и към въпросните класи („филистерите“, по Матю Арнълд), които изглеждат неспособни да излязат от схемите си.

По различен начин е видян Лондон в третата част, през погледа на Брайъни непосредствено преди началото на бомбардировките през Втората световна война. В условията на двойно остранистяване – субективно, под погледа на неопитното и нетукашно младо момиче, и обективно, поради полъха на войната – утаената нормалност на обстановката е неестествена, нереална, като насън. Обичайните знаци на ежедневиия градски живот се разминават с една очаквана и в същото време все още неразбрана нова действителност, в която този градски живот ще е невъзможен. Тази действителност започва да се налага веднага след прякото сблъскване на Брайъни с войната (като стажант-сестра в болницата, където пристигат ранените войници). Преминаването на влак се превръща в странно, абстрактно явление, детайлите на конструкцията са необясними, съдържанието на тръбопровода е „незнайно какво“ – и всичко това е сътворено от „сврѣхчовеци“, така че и изграждането, и предназначението му остават непостижими за съзнанието на Брайъни. Пред нейния поглед на безпомощен, неосъществен фланьор, в остранистената обстановка на очакваното нашествие, градът отказва да бъде четен.

4. 5. Градското пространство на Лондон в романа „Събота“

4. 5. 1. Лондон на Хенри Пъроун

Протагонистът на „Събота“, през чийто поглед преминава цялото повествование в романа, живее заможнo в престижен квартал в центъра на Лондон и изпитва удовлетворяващо чувство на собственост върху „своя“ град. Той вижда Лондон в измеренията на собствената си интериоризирана утопия на просветения консерватизъм, силно характерна за английската социална и градоустройствена мисъл. Това е утопична визия, ориентирана около хармонията, пропорцията и органиката. Градът е видян като цялостен добре работещ организъм, възползващ се от постиженията на вековете, дори не толкова благородно остаряващ от техните наслоения, а все още израстващ, обогатен с постиженията на модерната епоха. От самото начало утопията на Пъроун е подложена на иронично усъмняване, но това не намалява непременно пълнотата на изображението, което той самият изгражда, нито пък отхвърля факта, че героят е успял в много голяма степен да обживее пространството около себе си. Нужно е да се има предвид, че в течение на цялото си повествование романът „Събота“ работи с едно подчертано остранистено градско пространство. Този остранистен характер е обусловен от два фактора, които променят възприятията за лондонската среда тъкмо в този ден. Единият фактор е обективен – рекордно многолюдната антивоенна демонстрация, която се провежда в центъра на града. Вторият фактор е по-скоро субективен, доколкото бива регистриран в силно изменен вид в съзнанието на Пъроун: става дума за падащия самолет, който протагонистът и синът му виждат в ранните утринни часове.

4. 5. 2. Романът в междутекстов план с „Госпожа Далауей“ и „Одисей“. Частно време и частно пространство

Общото ниво на междутекстовост в „Събота“ е повишено и Хенри Пъроун в известен смисъл sdвоява персонажите на Леополд Блум и Клариса Далауей. Особено видни са паралелите с „Одисей“ в детайлното проследяване на всекидневните рутинни действия. По-съществени са обаче типологическите сходства на „Събота“ с „Госпожа Далауей“. И двата романа изграждат повествованието си върху времена и пространства, интериоризирани от персонажите. Те споделят сходен начин за конструиране на времето и пространството, центриран именно около субективната гледна точка на протагониста и припокриването на външните гледки и случки с

неговите/нейните спомени, размишления и представи. Протагонистът изгражда за читателя градското пространство паралелно с пространството на своя вътрешен свят, а времето на сюжетните събития постоянно се преплита с движещото се напред-назад време на неговите реминисценции. Частното време“ на „спрените моменти“ отговаря и на съответното частно пространство. Именно такава едно частно време-пространство е *обживяното* пространство, изпълнено с културни и лични значения; пространството, в което множество елементи са способни да отключат „спрени моменти“, да провокират спомен, размисъл, внезапно чувство.

Няма съмнение, че Пъроун в много голяма степен е обживял „своя“ град. В неговото време-пространство Лондон е физиономичен и пълноценен град. Проблемът, към който насочва сюжетът на романа, не е съществуването на интериоризирани в съзнанието на индивида пространства; напротив, те изглеждат принципно необходими за градския живот. Проблемът е в трудността тези пространства да се срещат едно с друго, а това е проблемът, вълнуващ и авторите, върху които дисертационният труд полага своята концепция за неутрализацията и остраностяването на градското пространство – Льофевр и Сенет. От една страна, Пъроун е модел за автентичен градски жител, който интериоризира, одухотворява и обживява своя град така, че обективната топография съответства на неговата вътрешна, личностна „топография“ от спомени, усещания и размисли. От друга страна, с развитието на сюжета си и с прокарваната от самото начало вторична, иронична гледна точка, романът подрива този модел, изобличава неговата социална обусловеност и ограниченост.

4. 5. 3. Овещнените структури на властта

Сблъсъкът между частното пространство на Пъроун и частното пространство на неговия антагонист Бакстър е обусловен от овещняването на структурите на властта, което се осъществява в мисленето на Хенри Пъроун. Проблемът за властта пронизва романа на Иън Макюън, съсредоточавайки се в неговия протагонист. Колкото до антагониста, Бакстър – той е тъкмо онзи, за когото няма място в градската утопия на Пъроун, той попада в подсказаното, но оставено настрана изключение. Биологическата неравнопоставеност на двамата мъже изиграва решаваща роля за втвърдяването, за овещняването на властовите отношения между тях – акт, който Пъроун и без друго е твърде склонен да извърши, намирайки се в привилегированата позиция. Превъзходството му е очевидно, толкова очевидно, че е сякаш естествено. Срещата между двамата няма как да бъде ведрото срещане на различията, за което мечтае Сенет и вместо това градът се оказва арена на социален и междуличностен конфликт, едновременно

случаен и закономерен. Начинът, по който семейството на Пъроун успява да се справи с нападението на Бакстър, отново е в същината си ироничен. Решаващият момент е ефектът, който упражнява върху Бакстър рецитираното от дъщерята на Пъроун стихотворение на Матю Арнълд „Брегът на Доувър“. Самият Пъроун обаче нито разпознава стихотворението, нито успява да разбере кой знае какво от него – той за пореден път се проявява като лош читател, докато необразованият и онеправдан Бакстър има интуитивен вкус към поезията и развито въображение. Пъроун за миг проглежда отвъд овещнената решетка на социалните отношения, която му осигурява комфортна позиция отвъд морала. Това става в момента, в който Бакстър лети надолу по стълбите, висейки в пространството и времето: само тогава Пъроун успява да се погледне през неговите очи. Впоследствие овещнените структури на властта са препотвърдени, но романът имплицитно отказва да приеме гледната точка на Пъроун като единствено правилна и с това настоява върху своето послание за необходимостта от емпатия и въображение, които се възпитават през литературния метод за опознаване на света.

4. 6. Антиутопичният Лондон на проваленото общуване в „Дете във времето“

Дисертационният труд се спира накратко върху по-ранния роман на Макюън „Дете на времето“. В това най-политическо измежду неговите произведения проваленото общуване и елиминираните възможности за засрещане на частните пространства водят до едно истински антиутопично общество, поставено в близкото бъдеще. Лондонското пространство от „Дете във времето“ няма как да бъде усвоено и обживяно. Обратното, неговият модел подсказва необходимостта от усвояване и обживяване на „обективно действителното“ градско пространство.

4. 7. Невъзможният за усвояване град в „Почивка в чужбина“

Действието в този ранен роман на Макюън се развива в неназован, но много подобен на Венеция средиземноморски град, който, както се оказва накрая, крие смъртоносни капани за туриста, твърде апатичен, за да опита да го прочете. Героите Колин и Мери, поради неспособността си за ориентация в градското пространство и, както личи, в междучовешките отношения, попадат в ръцете на двойка садистични убийци. Нагам ги тласка тяхната странна, болестна безтегловност и постоянната, наглед необяснима умора; отговаряйки на несъзнателното си мазохистично желание, те навлизат все по-дълбоко в очакващия ги лабиринт

на ужаса. Улиците на града са лишени от указателни табелки: градът отказва да ги допусне, да бъде опознат, но това отново в дълбочина се дължи на техните собствени дефицити (и изгласкани мазохистични желаня), а не толкова на някакви предзададени характеристики на самия град. Темата за несъзнателното желание за сладостно самоунищожение, общата болестна атмосфера и обилните податки в текста, свързващи този град с Венеция, поставят „Почивка в чужбина“ на една междутекстова плоскост с прочутата новела на Томас Ман „Смърт във Венеция“. Градът на несъзнаваното, който Колин екстраполира с цената на жестокото си убийство, така и остава неразбираем за оцелялата Мери, която последствията от тази смърт запращат в един по кафкиански смазващ бюрократичен лабиринт, за чието съществуване в туристическия град дотогава не е подозирала.

4. 8. Градът и личностното израстване: „Невинният“

По друг начин стои субектът в чуждия град в романа „Невинните“, чийто сюжет е изграден около житейското съзряване на персонажа Ленърд Марнъм в Западен Берлин от 1950-те. „Невинният“ напомня „Събота“ в прецизността, с която очертава топографията на Берлин, но тук тази постепенно оформяща се топография е маркер за запознатост, компетентност, в крайна сметка зрелост. За градското пространство на Берлин в романа се водят постоянни борби: това е отразено и в два от основните мотиви на „Невинният“, а именно шпионската надпревара между американското и съветското разузнаване и любовната афера на протагониста с германката Мария. „Невинният“ е на едно свое ниво роман за достъпа до значение, за това кой има право и възможност да знае и разбира, и кой – не. Този достъп до значение се превежда и в отношението към елементите на градската среда, и е променлив, а не фиксиран. Служейки като фон, но фон, изпълнен с метафорични и при това променящи се значения, градската среда е също обект и залог в тази борба за получаване на значение и знание. Онзи, който успее да усвои градското пространство, е победител. Ако в романа пространството на Берлин е толкова символно натоварено със значения, за които се води борба на различни фронтове, то тъкмо обратното важи за пространството на Лондон, в което Ленърд се отбива за кратко по коледните празници. Лондон се очертава като тихо, скучно и провинциално местенце, нямащо нищо общо с кипящия живот в западната част на разделената германска столица; в съзнанието на Ленърд той естествено изостава далеч зад града, в който той постига своята зрелост. Надживеният дом е принуден да се сравнява с едно наново усвоено пространство, населено със значения и изпълващо самия Ленърд с нови значения.

Най-интензивното присъствие на конкретни елементи от градската среда на Берлин е в последната глава, която притежава функциите на епилог. Тук възрастният Ленърд се завръща в Берлин малко преди падането на Стената, за да открие с изумление, че се е озовал в непознат град. Градските елементи, свързани с личната му биография („неговите“ берлински места) са променени или унищожени; градът му се вижда доминиран от тълпи чуждестранни деца и младежи, отдадени на разни видове консумация. Някога усвоеният, интериоризиран като същностен елемент от личностната идентификация град, сега отказва да допусне остарелия protagonist, отказва да се разкрие пред него. Романът все пак завършва с по-скоро оптимистична нотка, тъй като Ленърд решава да открие Мария, която отдавна живее в Америка, и най-сетне да изясни отношенията си с нея, започвайки в известен смисъл отначало. По този начин прагът на старостта се превръща в нещо като възможност за нова младост. Но, със или без този шанс, преживяването му в „новия“, неколkokратно описан като „чудовищен“ Берлин е смущаващо до степен на болезненост.

Заклучение

Заклучението обобщава глава по глава засегнатите теми и достигнатите изводи в дисертационния труд. То потвърждава основната теза за намаляващата четимост на градското пространство. Не е трудно да се забележи как от детективско-инженерския патос на Дикенс до ироничния скептицизъм на постмодерните автори силно спада увереността във възможностите ни да четем градското пространство; оттам следва както усъмняване в способността за емпатия и въобразяване на другия, така и проблематизиране на самата идея за усвояване, усъвършенстване, облагородяване на градската среда. В това отношение романите на Макюън са по-малко песимистични от тези на Мартин Еймис. У Макюън нечетимостта на града не е нито абсолютна, нито предзададена. Трудностите в усвояването на градското пространство, трудностите в споделянето на усвоените „лични пространства“ се дължат по-скоро на конкретни дефицити, които, макар обществено обусловени, биха могли все пак да бъдат преодоленни и превъзможнати.

Приноси на дисертационния труд

Извън факта, че това е първото мащабно литературоведско изследване върху творчеството на Иън Макюън и Мартин Еймис в България, то се откроява със следните приноси не само в български мащаб.

1. За пръв път романите на Иън Макюън и Мартин Еймис са разгледани в систематична съпоставка, определяща рамката на академичното изследване.

2. За пръв път романите на Иън Макюън и Мартин Еймис са разгледани в подобен широк контекст, включващ отправни точки от литературната история и социалната теория. Техните произведения, разбира се, са разглеждани в трудове, занимаващи се с пейзажа на съвременната британска литература, но не и до такава степен в контекста на европейската литературна история.

3. Изследването поставя пряко проблема за четимостта на града с оглед както на актуалните градски пространства, в които живеем, така и на фикционалните градски пространства, които повдигат остро този проблем.

4. За пръв път се анализира изграждането на фикционално градско пространство в романите на Мартин Еймис.

5. За пръв път функциите на градското пространство в романите на Иън Макюън са анализирани в пряка връзка с неговото разбиране за социалната роля на въображението.

6. Собствен изследователски принос е също така изолирането на характерния за творчеството на Чарлс Дикенс повествователен метод, наречен в изследването „Дикенсов парадокс“: насочване на читателското (разбирай общественото) мнение към обекти и проблеми чрез първоначалното им остранностяване, което – наглед парадоксално – изиграва ролята на оптично приближаване.

7. Изследването систематично прилага идеите на изследователи на градското пространство като Зимел, Бенямин, Сенет, Льофевр, в анализа на произведения на художествената литература и по този начин разработва устойчива интердисциплинарна рамка.

8. Дисертационният труд разработва и защитава опозицията между *овецняване* и *остранностяване* (концепти, произлизащи от различни полета на хуманитаристиката) като процеси, влияещи върху градската среда и съответно обуславящи ред особености в изграждането на фикционално градско пространство в художествената литература.

Публикации по темата на дисертационния труд

„Фикционалното пространство: остранността като свобода“. В: сп. *Литературата*, бр. 8, 2011.

„Към комическа реконструкция на градското пространство: едно препрочитане на 'Одисей'“. В: *Литературен вестник*, бр.25, 6-12.07.2011

„Оправдание на фланъора“. В: сп. *Littera et Lingua*, бр. зима 2010.

„Дикенсовият парадокс“. В: сп. *Алтера Академика*, год. 3, кн. 1(9), пролет 2009.

(под печат) „Лошите читатели в романите на Иън Макюън“. В: сп. *Литературата*